

УДК 821.161.2'06.02

Філоненко Н.М.,
кандидат філологічних наук,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ УРБАНІСТИЧНОГО ХРОНОТОПУ В ПОЕЗІЯХ ЛІТУГРУПОВАННЯ “БУ-БА-БУ”

Традиційно, хоча й безпідставно, українська література у своїй більшості розглядається як рустикальна, і лише в останні десятиліття намітилася тенденція до вивчення вітчизняної літератури в руслі урбанізму. Угрупування “Бу-Ба-Бу” (Ю. Андрухович, О. Ірванець, В. Неборак) усією своєю літературною діяльністю позиціонує себе як урбаністичне, що є цілком природним, оскільки всі його учасники є не просто мешканцями міста, а репрезентують його культуру, спосіб життя і мислення; створюють міську літературу мовою міста. В історії “Бу-Ба-Бу” Місто зіграло об'єднуючу й концептуальну роль, на чому неодноразово наголошували самі бубабісти [1, 50]. Але у кожного з них є власна візія (бачення й презентація) Міста. І річ не лише в тому, що у кожного є улюблене місто (і це не завжди Львів, з яким найчастіше асоціюється угруповання, хоча саме він об'єднав поетів фізично й текстуально), вони по-різному бачать, сприймають, відчувають Місто.

Багатогранна творчість бубабістів була й залишається предметом дослідження для багатьох літературознавців: Я. Голобородько, Т. Гундорова, М. Ільницький, Н. Зборовська, М. Павлишин, Я. Поліщук та ін. Проте й досі поезії Ю. Андруховича, О. Ірванця й В. Неборака не були розглянуті в контексті урбаністичного дискурсу сучасної української літератури. Зокрема залишається недослідженим художній часопростір як одна з фундаментальних категорій світобуття. Враховуючи обмежений обсяг статті, предметом студії стануть лише окремі образи й символи із урбаністичним часопросторовим значенням, що актуалізуються у свідомості авторів і реципієнта в процесі художнього мислення.

Власне, поняття хронотопу в літературознавстві не нове (уведене в науковий обіг ще 1937–1938 р. М. Бахтіним [4, 48]), проте, науковці продовжують уточнювати й розширювати його значення. Так, сьогодні, на нашу думку, чи не найбільший науковий інтерес становить урбаністичний хронотоп (до цієї проблеми зверталися О. Астаф'єв, Т. Бовсунівська, Я. Голобородько, Т. Гундорова, М. Кодак, Н. Копистянська, В. Фоменко), детально досліджений на матеріалі постмодерністської прози, а саме романів В. Пелевіна, Ю. Андруховича, М. Кундери, О. Кискіним [3]. Отже, численні звернення науковців до категорії часопростору доводять актуальність подібних досліджень, але, на жаль, усі вони здійснюються на матеріалі великих прозових жанрів, а поезія та драматургія залишаються осторонь. Це обумовлює **актуальність** нашої студії, у якій ми спробуємо на підставі поезій, що увійшли до колективної збірки Ю. Андруховича, О. Ірванця, В. Неборака ““Бу-Ба-Бу”: Вибрані твори”, окреслити урбаністичний хронотоп у сучасній ліриці. Досягнення **мети** передбачає реалізацію таких **завдань**:

1) визначити наявність у поезіях бубабістів елементів урбаністичного хронотопу; 2) з'ясувати індивідуально-авторські особливості створення урбаністичного хронотопу; 3) визначити наявність хронотопних модифікацій у поезіях Ю. Андруховича, О. Ірванця, В. Неборака.

Говорячи про хронотоп у романі, зазвичай виокремлюють три його різновиди: топографічний хронотоп, психологічний хронотоп та метафізичний хронотоп [6, 139]. У поезії, у силу її родових особливостей, найчастіше зустрічаємо такі різновиди урбаністичного хронотопу, як топографічний, або географічний, та метафізичний. Саме Місто є життєвим середовищем ліричного героя та персонажів поезій Ю. Андруховича, О. Ірванця, В. Неборака. При цьому вони не рефлексують з приводу власної причетності до Міста, а переймаються загальнолюдськими проблемами життя і смерті (Ю. Андрухович “Кримінальні сонети”, О. Ірванець “Виклик лікаря скасовано”), сенсу буття (Ю. Андрухович “Казкар”, О. Ірванець “Мій хрест”, В. Неборак “Монолог з псячого приводу”), кохання і вірності (Ю. Андрухович “Алхімія”, О. Ірванець “На перехресті осені й зими...”, В. Неборак “Листи, знайдені у пляшці з-під львівського пива”), історичної пам'яті (Ю. Андрухович “Три балади”) тощо.

Топографічний хронотоп у поезіях бубабістів створюється за допомогою використання назв реально існуючих топонімів (Львів, Київ, Академічна, Личаків) і атрибутики міста (вулиця, площа, багатоповерхівки, архітектурні пам'ятки, замок, цвинтар тощо). Час у їхніх творах переважно конкретно-історичний, але без сталої зосередженості на певній епосі.

Так, у поезіях Ю. Андруховича місто найчастіше має конкретне ім'я – Львів або Станіслав (лише так письменник називає своє рідне місто, не визнаючи назви Івано-Франківськ). У своїх творах поет звертається і до топосів-брендів цих міст (Кульпарків, Клепарів, площа Ринок, вулиця Сакраменток, церква Петра і Павла), і до історичних подій. Проте на відміну від залучених загальновідомих топосів, Ю. Андрухович обирає маловідомі й незначущі випадки з історії, зафіксовані радше не як події, а як враження літописців: падіння Львівської ратушевої вежі 1826 р., відвідини цісарем Франсом-Йосифом Львова 1885 р. (цикл “Три балади”) тощо.

Але не завжди алюзії до певних міських топосів передбачають зорієнтованість на їхню впізнаваність читачем. Так, наприклад, поезія “Романс Мартопляса” присвячена не лише “любові” ліричного героя, що “десь на Ринку заблудила”, але й самій старовинній площі Львова. Хоча промовиста назва площі – Ринок – водночас вивільняє її з-під влади Львова й робить більше прив'язаною до часу (“ренесансу і бароко”), ніж до міста.

Простір Андруховичевого Міста найчастіше представлений не вулицями, а площами / майданами, і це не випадково. Його Місто постає карнавальноромантизованим, а сам поет найбільше з бубабістів дотримується естетики Карнавалу (“Як відомий вам корифей карнавалів, // що пізнав міста від веж до підвалів, // я шанований вами був повсюдно” [2, 111]), початок і кульмінація якого відбувалися саме на площі, а не на вулиці. Вулиця скеровує рух у певному

напрямку, тоді як площа налаштовує на рух хаотичний; життя на вулиці плине, триває, на площі ж воно кипить, вирує, нічим не обмежене:

*Зібрали вдовам на свічки, а матерям на ліки.
Дітей забрали в інтернат на вулицю Сиріт.*

* * *

*Поховані під вежею, вони зійшли в комори,
де світло мре і твердне кров, де вже не чути з тьми,
як на майданах і в шинках реве життєвське море [2, 84].*

Хронотоп Андруховичевого Міста в багатьох поезіях асоціюється із Середньовіччям і Бароко. Саме асоціюється, бо лише в окремих віршах автор звертається до топосів або лексики цих епох, наприклад, “Пісня мандрівного спудея”. У решті творів передано дух доби, відтворений саме завдяки особливостям відчуття часу: його плинності, проминальності, співвіднесеності з вічністю, відстороненості від буденності: “У нього маєтків немає – // згори в декольте заглядає, // а в місті вічність минає // не так, як він загадає” (“Астролог”) [2, 77].

Як бачимо, у поезіях Ю. Андруховича можемо говорити не лише про географічний, але й про карнавалізований хронотоп. Але у цього автора карнавалізація представлена не в її класичній формі з культом тіла і їжі, та сприйняттям категорій простору й часу як вічних і життєдайних. Ю. Андрухович зображує смерть хронотопу карнавалу, що унаочнює духовний розклад людства поза життєтворчими парадигмами сміху і культури: “це тільки ззовні цирк, а в глибині п'ятьма! // І в ній немає дна!” [2, 106].

Якщо в прозі Ю. Андруховича присутній мотив подорожі, яка має мету й обмежена в часі, то в його поезіях спостерігаємо мотив мандрів-блукань, коли герої не уявляє себе присутнім тривалий час у якомусь одному місті:

*Я виміняв на вітер срібло й мідь,
я став недоторканий, мов цілунок.
Я йду і на плечі моєму клунок,
і ви мене, братове, обійміть!..*

(“Благання Мартопляса”) [2, 79];

*Коли мандрівник повернувся додому,
ступив за ворота, зійшов на поріг,
здійнявши на плечі дорогу і втому, –
всі радощі світу вляглися до ніг.*

* * *

*І всім було дивно, і жінка до ранку
зітхала в даремній гонитві за сном.
А він все дивився туди, за фіранку,
де зірка по небу пливла над вікном.*

(“Балада повернення”) [2, 80].

Загалом же характер бачення Ю. Андруховичем природи Міста обумовлюється менталітетом європейського городянина. Для нього Місто – не

індустріалізований монстр, а природне життєве середовище з давньою цікавою історією, культурою, просякнуте шляхетністю, хоча й не позбавлене вад.

Місто в поезіях В. Неборака також має цілком реальне обличчя. У багатьох поезіях є різноманітні вказівки на Львів, на причетність до нього самого автора. Проте В. Неборак переважно не звертається до історії міста. Його Львів – карнавалізований монстр, який загрожує людині божевіллям zdeградованої сучасності:

<i>Над юрмищем площі нависло навкіс її всевиющелетюче бароко. Кров гусне в повітрі, розчакхнутий зріз тінь відкидає важку і глибоку: Я ЛІТАЮЧА ГОЛОВА!</i>	<i>Сокира невидима в місто ввійшла, стягнули з помостів тіла безголові, роззяви напились дешевої крові, та зішкребе слід іржавий з чола ПРИВИД ЛІТАЮЧА ГОЛОВА! [2, 305].</i>
--	--

Особливістю урбаністичного хронотопу в поезіях В. Неборака є не історичний, а переважно метафізичний час. При цьому часопростір його творів сприймається як сучасність, хоча на це вказують лише окремі деталі у кількох віршах:

*Жереш мелодрами телевізійні?
Ти розглядаєш драконів за склом!
Стіну тобі проламає чолом
ожила куля з “Оркестру” Фелліні –
Я ЛІТАЮЧА ГОЛОВА! [2, 306].*

Простір міста відтворюється не лише за допомогою його класичних атрибутів (вулиця, площа, парк тощо), але й завдяки згадкам про власне міські верстви (прошарки) населення, професії, субкультурні об'єднання: “у лондоні крульова є // в парижі сивий шансоньє” [2, 307], “Студентки йдуть – курс перший, другий, третій.// Коханки йдуть з майбутніх інтермедій – // художниці, акторки, танцівниці...” [2, 318], “пан базьо! гей базьо! гер базьо!” [2, 308].

Урбаністичний хронотоп В. Неборака вирізняється характером бачення самої природи міста, у нього – це часто велике “місто-порт”, із якого постійно вирушають юрби людей, і до якого прибувають нові люди з новими враженнями. Основні атрибути такого міста – вокзал, кінотеатр, екран, вежа, мур. Наявність такого різновиду міста обумовлює присутність у творчості лейтмотиву подорожі, постійного руху, процесуальності всього суцього. При цьому час у більшості поезіях спіральний, що розвивається по висхідній, але коливається в межах двох чітко визначених точок:

<i>У Львові – я сновида-Одіссей, що загубився в черзі у кав'ярні, поринувши у видива примарні, які збирає місто-колізей.</i>	<i>У Києві – тоді мене нема. Відсутності ніхто не помічає. До Києва, коли мене немає, Женеться на скажених псах зима (“Маятник”) [2, 326–327].</i>
--	---

У поетичній творчості В. Неборака зустрічаємо хронотоп однієї вулиці – Академічної. Особливість цього часопростору полягає у точному відтворенні історичного часу, теперішнього, який не плутається з минулим або майбутнім, хоча його і подано у розвитку: вулиця Академічна представлена у кількох версіях, зразка 1983 (“Прохід вулицею Академічною”), 1987 (“Міський бог Ерос”), 1993 (“Катастрофа”), 1997 (“Відліт з Академічної року Божого 1997-го”) років.

Простір також є чітко окресленим, географічно визначеним, оптичним: із поезії в поезію переходять “Інтурист”, “Україна”, бібліотека Стефаніка, джинси, “форди і фіати // (фіри і фіакри)” [2, 311]. Особливістю цього хронотопу є його психологічний характер: змінюється не лише зовнішній вигляд вулиці, а й настрої ліричного героя. Порівняймо рядки з віршів 1983 р. та 1997 р.:

*I. По Академічній,
усіма помічені,
віті ми і юри ми –
шпацеруємо [2, 310].*

*II. – Академічна,
ти нікуди не ведеш,
ти зводиш
віч-на-віч.*

* * *

*Перекладають брук. Історія камінна
мінєє шкіру [2, 341].*

Перші – сповнені юнацького запалу, оптимізму, життєвої цілеспрямованості, другі – втоми, розчарування, безнадії. Урешті-решт, Академічна сприймається автором як модель сучасного суспільства: “Академічна, сестро, ти нікуди не ведеш!” [2, 343].

Отже, як бачимо, для В. Неборака Місто хоча і є автохтонним середовищем, сприймається ним із певним відчуженням і як таке, що має негативну енергетику.

Найменше оприявнюється урбаністичний хронотоп у поезіях О. Ірванця. Творчість цього “тонкого лірика” представлена переважно інтимною, громадянською та медитативно-філософською лірикою, яка, хоча й репрезентує міський світогляд і світовідчуття, проте майже не відтворює міський часопростір. Читач не зустрине його формальних атрибутів: жвавих вулиць і площ, багатопверхівок, транспортних засобів. Але у багатьох поезіях О. Ірванця Місто присутнє незримо. Оскільки в центрі творчості поета завжди залишається Людина, то його Місто радше не бачиш, а відчуваєш, усвідомлюєш.

Попри яскравий урбаністичний світогляд і світовідчуття, що постають у поезіях О. Ірванця, хронотоп його творів не завжди є урбаністичним. У деяких віршах він охоплює певне порубіжжя: передмістя (“Близ міста Санто-Домінго // В республіці Домініканській, // У домі на пальмових палях, // Живе мала Домініка...” [2, 239]), зміна пір року (“На перехресті осені й зими // Навряд чи варто зачинать love story // Ліси порожні і поля просторі – // Чи ж в просторі не згубимося ми?..” [2, 235]), зміна часу доби (“Вже сонце низенько, // Вже вечір близенько, // І я тобі, ненько, кажу по-синівськи “Добраніч...” [2, 228]) тощо. Поява у творчості О. Ірванця мотиву зламу, перехідності викликана як світоглядним фактором, так і часовим. У поезіях О. Ірванець часто апелює до менталітету народу, а він характеризується невизначеністю з багатьох ключових позицій:

*... Що кумирів нових не надбав а старих розгубив
Що втомився від рішень та їхньої колеґіальності
Навіть гідність свою розбудив возлюбив розлюбив
Запевняючи брата і свата і ката у власній лояльності*

*Цей народ що з дев'ятого поверху ліфтом з'їжджа на город
Що вистоює черги на митниці альбо на мітингу
Що крім грошей не хоче ніяких уже нагород
І слухняно таврує чуже і виконує все що намітили [2, 248].*

Час написання (кінець 80-х–90-ті роки ХХ століття) більшості поезій припадає на час зміни політичного і державного устрою країни, що налаштовувало автора на роздуми, не завжди оптимістичні, про майбутнє:

*Все-таки ще по-божому
З нами життя обійшлось:
Кожному, кожному, кожному,
Кожному знайдено щось [2, 248].*

У тій незначній частині поезій, у яких відтворюється урбаністичний хронотоп, О. Ірванець репрезентує власне бачення суті Міста. Це, переважно, невелике провінційне містечко, з уповільненим плином життя: “Поїду, як з'являться грошики лиш, // За 200 км у містечко Париж...” [2, 250], “А за вікном починається поле // І видно за полем село Бармаки...” [2, 249].

Ми вже зазначали, що О. Ірванець – поет ліричного спрямування. У його доробку привертають особливу увагу поезії про кохання. Та, як це не дивно, навіть у таких творах читач відчуває подих Міста: “У Києва – твоє обличчя // З зеленкуватими очима. / Ти не близька, бо ти – найближча. // Ти – наслідок, а не причина” [2, 241], “Зваживши силу і знаючи ціну, // Просто дивлюся на тебе, осінню. // Просто дивлюся – і все. // Літо стоїть, вигріває насіння, // І приміських поїздів голосіння // Вітер над лісом несе” [2, 240].

У творчості О. Ірванця, як і у В. Неборака, також спостерігаємо хронотоп однієї вулиці – “Вул. Уїльяма-Шекспіра” [2, 252]. Саме такий вигляд мав напис на табличці, поміченій ліричним героєм у провінційному місті. Власне, фабулу поезії “Тінь великого класика” становить банальна подія: “На вулицю Уїльяма Шекспіра // Я дівчину недавно проводжав” [2, 252], та не вона була метою зображення. Із вірша постає типова для 2 половини 80-х рр. минулого століття картина жалюгідного “культурного життя” провінційного містечка, відтворена шляхом використання таких топосів: “кінотеатр “Космос”, “індійський фільм “Любов і помста” і, звичайно, вулиця Уїльяма Шекспіра – “Ні, через рисочку: Уїльяма-Шекспіра” [2, 253]. Картини духовного зубожіння, культурного вакууму, засилля штампів і стереотипів створюються насамперед за допомогою рефрену “вулиця Уїльяма Шекспіра” й посилюються рештою загальновідомих топосів.

Як бачимо, у поетичній творчості О. Ірванець рідко звертається до Міста як до часо-просторової єдності. Його творчість антропоцентрична, хоча ліричний герой – безперечно городянин.

Загалом урбаністичний хронотоп у поезіях Ю. Андруховича, О. Ірванця та В. Неборака досить часто становить такий його різновид, як хронотоп повсякдення, виділений та охарактеризований Г. Модіною [3, 10]. Про те, що у віршах відтворені картини саме міського повсякдення, свідчать як згадані реалії, так і зображений спосіб життя:

5000000 ковтають ранкові бульйони,
їх ковта в свою чергу голодне ранкове метро
("5000000 ковтають ранкові бульйони...") [2, 255].

Отже, розглянувши поетичні твори бубабістів можемо говорити не лише про наявність у них урбаністичного хронотопу, але й вичленувати різні хронотопні моделі. Зокрема, географічний і карнавальний хронотопи у творчості Ю. Андруховича, метафізичний хронотоп у В. Неборака та елементи урбаністичного хронотопу в поезіях О. Ірванця, а також хронотоп повсякдення, який спостерігаємо у творах усіх бубабістів. Результати студії планується використовувати при **подальшому дослідженні** творчості Ю. Андруховича, О. Ірванця та В. Неборака в контексті урбаністичного дискурсу. Стаття допоможе також і при вивченні категорії хронотопу на матеріалі сучасної української лірики.

Література

1. Андрухович Ю. Аве, Крайслер! Пояснення очевидного / Ю. Андрухович // Четвер. – 1996. – № 6. – С. 50–63.
2. "Бу-Ба-Бу" (Юрій Андрухович, Олександр Іранець, Віктор Неборак) : вибрані твори : поезія, проза есеїстика / Авторський проект, упоряд., бібліограф. відомості та прим. Василя Габора. – Л. : ЛА "Піраміда", 2007. – 392 с.
3. Кискін О. М. Урбаністичний хронотоп в постмодерністському романі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.06 – теорія літератури / О. М. Кискін. – К., 2006. – 20, [1] с.
4. Ткаченко А. О. Мистецтво слова : вступ до літературознавства : підручник [для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів] / Анатолій Олександрович Ткаченко. – Вид. 2-е, випр. і доповн. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2003. – 448 с.
5. Тороп Х. П. Хронотоп / Словарь терминологии тартуско-московской семиотической школы [Электронный ресурс] / Х. П. Тороп. – 1999. – Режим доступа : <http://diction.chat.ru>.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню особливостей урбаністичного хронотопу в поезіях Ю. Андруховича, О. Ірванця, В. Неборака. Встановлено, що характерними модифікаціями урбаністичного хронотопу у творчості Ю. Андруховича є топографічний хронотоп із домінантами Львова й Станіслава та карнавалізоване Місто; у поезіях В. Неборака варіації урбаністичного хронотопу створюються за допомогою використання традиційних атрибутів міста, а також власне міських прошарків населення; урбаністичний хронотоп у поезіях О. Ірванця є найменше матеріалізованим і тяжіє до психологічно-метафізичного.

Ключові слова: часопростір, хронотоп, топос, урбанізм, карнавалізація.

Аннотация

Статья посвящена изучению особенностей урбанистического хронотопа в поэзиях Ю. Андруховича, А. Ирванца, В. Неборака. Так, в творчестве Ю. Андруховича были выявлены такие модификации урбанистического хронотопа, как топографический с доминантами Львова и Станислава и карнавальным Город; в поэзиях В. Неборака вариации урбанистического хронотопа осуществляются при помощи использования традиционных атрибутов города, а также собственно городских слоев населения; урбанистический хронотоп поэзий А. Ирванца наименее материализован и тяготеет к психологически-метафизическому.

Ключевые слова: пространственно-временное единство, хронотоп, топос, урбанистичность, карнавальность.

Summary

The article is dedicated to the study of the urbanism chronotope's particularities in Yu. Andruhovycha, A. Irvanca, V. Neboraka poetry. So in Yu. Andruhovych's work. Such modification urbanism chronotope as topographical one with the Livov and Stanislav's dominant and the carnival one. In V. Neboraka's variations of urbanism chronotope are realized using the traditional city attributes and town population layers as well. A. Irvanc's poetry urbanism chronotope is less materialized and strongly attracted by psychological-metaphysical one.

Keywords: space-time unity, chronotope, urbanism, carnivalization.

УДК 82–993

Мудрак О.В.,

аспірантка,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЖАНРОВІ ПІДГРУПИ ЕРОТИЧНОЇ ЛІРИКИ (ЕРОТИЧНО-УРБАНІСТИЧНА ЛІРИКА)

Розмежування еротичної лірики на жанрові підгрупи досить умовне, іноді здійснюється без врахування намірів того чи іншого автора, який не відповідає за долю свого твору, приреченого на незалежне від нього існування. Ідеться радше про вимоги літературознавчого аналізу, коли мислене розчленування жанру (експлікація, уважне прочитання, коментування, знаходження інтертекстуальних, власне архітекстуальних слідів, інтердискурсів тощо), розгляд його в певній конкретизованій формі класифікації дозволяє виявити сутнісні ознаки жанрового різновиду під, так би мовити, мікроскопічним баченням, враховуючи як контекст лірики, так й ідіюстиль поета. При цьому бажано дотримуватися принципів адекватного прочитання тексту, принаймні наблизитися до такого рівня рецепції, не накладаючи на текст невластивих йому характеристик, прагнучи зберігати збіжність горизонтів очікування, як радив Г.-Р. Яусс. Метод аналізу при цьому має бути продиктований предметом дослідження. Тому еротична лірика (як відкритий жанровий різновид лірики) та її жанрові підгрупи, можливо, знаходить найповніші ключі декодування у методології психоаналізу й аналітичної психології, зокрема дозволяє класифікувати еротичну лірику за істотними ознаками ступеня наявності сублімації – від найменшого (власне еротична) до найбільшого (релігійна, філософська, громадянська, дидактична).

Застосування інтердискурсивних можливостей у філології розширює психологічні і соціокультурні обрії функціонування літератури, дозволяє висвітлити у ній наявність іншого, розкрити її властивості з погляду іншого, сприяє розгортанню діалогізму, специфічної інтеракції. Класифікація еротичної лірики відбувається на межі побутування її та інших жанрових різновидів, найповніше наведена І. Качуровським [1, 230–287]. Варто брати до уваги також апофатичний метод О. Лосева [2]. Базоване на розподілі елементів ліричних різновидів розмежування обсягу поняття на жанрові підгрупи враховує ступінь їхньої спорідненості, а також однорідність і відмінність. Їх поєднує лірична фабула закоханості від першого